

**ЛУГАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

ПОГРОМСЬКА Ганна Іванівна

УДК 37.014.52 (410)

**РОЗВИТОК РЕЛІГІЙНОЇ ОСВІТИ
У СЕРЕДНІХ ШКОЛАХ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Луганськ – 2009

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Горлівському державному інституті іноземних мов, Міністерство освіти і науки України.

- Науковий керівник:** кандидат педагогічних наук, доцент
Гринько Тетяна Володимирівна,
Горлівський державний інститут іноземних мов, доцент кафедри педагогіки.
- Офіційні опоненти:** доктор педагогічних наук, професор
Червонецький Володимир В'ячеславович,
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля (м. Луганськ), завідувач кафедри практики іноземної мови;
- кандидат педагогічних наук, доцент
Панасенко Елліна Анатоліївна,
Слов'янський державний педагогічний університет, доцент кафедри педагогіки.

Захист відбудеться 23 жовтня 2009 р. о 11.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 29.053.03 у Луганському національному університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 91011, м. Луганськ, вул. Оборонна, 2, ауд. 376.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (91011, м. Луганськ, вул. Оборонна, 2).

Автореферат розіслано 23 вересня 2009 р.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Л. Л. Бутенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Соціальні зрушення останніх десятиліть роблять нагальною проблему з одного боку самоідентифікації України як держави, з іншого – ідентифікацію громадян України в новоутвореному соціокультурному просторі. Питання самоідентифікації неможливо розглядати без урахування аксіологічної системи, притаманної традиційно сформованій картині світу. Тому, говорячи про ствердження національної самосвідомості і національне відродження країни, потрібно, перш за все, відновити моральні орієнтири, віру, цінності культури. На цьому акцентується увага в положеннях Національної доктрини розвитку освіти України в XXI столітті, Державної національної програми “Освіта” (Україна XXI століття), Концепції національного виховання, Концепції виховання дітей та молоді у національній системі освіти, Закону України “Про освіту”, Указі Президента України “Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян”.

Протягом чималого періоду історії важливою складовою теорії і практики навчально-виховного процесу були релігійні уявлення, педагогічні і антропологічні за своєю сутністю, що зумовлює значущість релігійної освіти у формуванні духовно-моральних цінностей і світогляду особистості.

Становлення сучасної релігійної освіти в Україні лише відбувається, що актуалізує потребу вирішення чималої кількості правових, етичних, культурологічних, психологічних, педагогічних проблем. Відповідно до ст. 35 Конституції України, церква і релігійні організації відокремлені від держави, а школа від церкви. Разом із тим, значення соціального інституту церкви, її роль у духовно-моральному вихованні молоді, консолідації суспільства, збереженні моральних цінностей зумовлює потребу впровадження предметів духовно-морального спрямування в навчальний процес. Вже зараз, з метою формування у дітей та молоді високоморальних якостей, патріотичної та громадянської свідомості, ціннісних орієнтирів, у багатьох навчальних закладах України вивчається курс “Основи християнської етики”. Це дисципліна християнсько-світоглядного, культурного та освітньо-виховного спрямування, яка передбачає виховання в учнів толерантності, формування релігійних та світоглядних переконань, здатності до життя у полікультурному та поліконфесійному суспільстві. Таким чином, у сучасному освітньому просторі відбувається зміна акцентів щодо релігійної освіти. Якщо раніше переважно йшлося про релігію лише як

про аспект при вивченні історії чи культурології, то зараз наголос робиться на її просвітницький і виховний потенціал.

У вітчизняній педагогічній думці XIX століття тема духовно-морального виховання на релігійній основі висвітлювалася у працях Л. Глібова, М. Костомарова, І. Нечуя-Левицького, К. Ушинського. Релігійні та національні аспекти духовності, проблеми виховного ідеалу аналізувалися представниками української діаспори Г. Ващенком, О. Кульчицьким, В. Липинським, В. Янівим. Основна увага сучасних дослідників питань духовно-морального виховання на християнських основах зосередилась на вивченні духовних цінностей як мети виховання (А. Богуш, О. Вишневський, О. Сухомлинська), використанні народно-релігійних традицій у сучасному вихованні (Л. Генік), взаємодії сучасної педагогіки та релігії (Р. Анісімова, М. Євтух, Т. Тхоржевська), розробці християнської етичної парадигми виховання (Н. Бакланова, А. Васьків, В. Жуковський). На значну роль релігії та релігійної освіти у справі розвитку особистості наголошується у працях Г. Аскаррової, Б. Вульфсона, В. Гараджи, Л. Гридковець, М. Заковича, В. Зеньковського, Ф. Козирева, В. Москалець, С. Паніча, М. Стельмаховича, З. Таратайцева, Д. Федоренка, І. Чупілка та ін. З позицій православної педагогіки це питання розглядають М. Лагодич, Д. Конюхов, А. Кураєв, Є. Шестун. Про форми релігійної освіти йдеться у працях І. Галицької, Ф. Козирева, І. Метлика, Л. Митрохіна, М. Писманика. Правові аспекти розвитку, організації та впровадження релігійної освіти знайшли відображення в працях Е. Аскерова, Р. Балодіса, П. Валк, В. Єленського, Т. Кудріної, Р. Підпригори, І. Понкіна, Х. Сухоцької, О. Чернеги та ін.

Поліконфесійний характер українського суспільства ускладнює пошуки оптимальних напрямів упровадження релігійної освіти і робить значущим вивчення історичного досвіду викладання релігії в Україні, а також дослідження позитивних надбань зарубіжних країн, зокрема Великої Британії.

Актуальність вивчення досвіду саме цієї країни зумовлена єдністю етичної парадигми, оскільки основою релігійної освіти є система цінностей, сформована під впливом християнського світогляду, який історично склався як традиційний і в Україні, і у Великій Британії. Виважена державна політика щодо релігійної освіти сприяла тому, що попри визнання християнства головною релігійною традицією країни, Велика Британія впроваджує неконфесійну модель релігійної освіти як найбільш придатну і перспективну для сучасного поліконфесійного та поліетнічного британського суспільства, а поліконфесійний характер

українського соціуму робить актуальним дослідження та використання позитивного досвіду Великої Британії в цій галузі.

В означеному контексті теоретичні та практичні надбання щодо релігійної освіти у Великій Британії є цінним джерелом ще й тому, що виховні системи наших країн мають чимало спільного, зокрема визнання концепції особистісно зорієнтованої освіти, спрямованість до діалогу культур в інформаційному суспільстві, формування толерантності як основи діалогічної свідомості та відкритості до плюралістичності культур світу.

Значний внесок у становлення педагогічної думки Великої Британії зробили Т. Мор, Л. Х. Вівес, Дж. Мільтон, У. Петті, Г. Спенсер, Р. Оуен, Р. Мюлькастер та інші. Їхні педагогічні ідеї сприяли розвитку національної культури та освіти й мали загальнолюдське значення. Взаємозв'язок педагогічних поглядів народу та його культури, виховання духовних цінностей, значення релігійної освіти розглядаються в працях англійських філософів Ф. Бекона, Т. Гоббса, Дж. Локка, Дж. Хакслі, Є. Шефтсбері, Д. Юма та ін.

Серед англомовних дослідників значення релігії для духовно-морального розвитку людини, теоретичні проблеми релігійної освіти, особливості її впровадження в систему загальної освіти Великої Британії розглядаються в працях Р. Голдмана (R. Goldman), М. Грімміта (M. Grimmit), Р. Джексона (R. Jackson), Дж. та К. Еррікерів (J. & C. Erricker), Д. Кіста (J. Keast), Е. Кокса (E. Cox), Т. Кулінга (T. Cooling), Р. Лівінгстона (R. Livingston), Г. Лоукса (H. Loukes), Е. Райта (A. Write), Н. Смарт (N. Smart), Л. Френсіса (L. Francis), Д. Халла (J. Hull), К. Харта (C. Hart) та ін.

Проблемам виховання і освіти учнівської молоді у Великій Британії присвячені дисертаційні дослідження Н. Бідюк, Г. Бутенко, О. Волошиної, Г. Воронки, О. Демченко, І. Задорожної, О. Лещинського, Г. Марченко, А. Парінова, Л. Романенкової, О. Скринської, Р. Сойчук, С. Старовойт, В. Червонецького. Проблеми виховання на засадах християнських цінностей досліджуються в дисертаціях С. Бричок, Л. Генік, К. Журби, Т. Ільїної, О. Каневської, Т. Саннікової, Т. Тхоржевської.

Водночас досліджень, які безпосередньо пов'язані з висвітленням проблем релігійної освіти у середніх школах Великої Британії в Україні, зроблено не було, що дозволило виявити низку *суперечностей* між: значущістю релігійної освіти для виховання гармонійно розвиненої особистості й недостатньою вивченістю позитивного світового досвіду у цій галузі; недостатньою увагою до неконфесійної форми релігійної

освіти й потенційними можливостями, які вона надає при впровадженні релігійної освіти у поліконфесійній школі; відсутністю всебічного наукового висвітлення теорії та практики релігійної освіти Великої Британії й позитивним досвідом, що може бути використаним при впровадженні релігійної освіти в Україні.

Соціально-педагогічна актуальність проблеми, об'єктивна потреба у вивченні теорії і практики розвитку релігійної освіти у Великій Британії, недостатня розробленість проблеми у вітчизняній педагогіці зумовили вибір теми дисертаційного дослідження **“Розвиток релігійної освіти у середніх школах Великої Британії”**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в межах науково-дослідницької тематики кафедри педагогіки Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов “Сучасні тенденції розвитку освіти в Україні та за кордоном” (державний реєстраційний № 0104U000529) в рамках проекту лабораторії порівняльної педагогіки ГДПІМ “Педагогічна освіта : європейський вимір” (державний реєстраційний № 0108U000529). Тему затверджено у Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 9 від 28.11.2006 р.).

Об'єкт дослідження – релігійна освіта у середніх школах Великої Британії.

Предмет дослідження – сутнісні характеристики релігійної освіти та особливості її розвитку у середніх школах Великої Британії.

Мета дослідження – виявити особливості розвитку, основні напрями теорії та практики релігійної освіти у середніх школах Великої Британії, з'ясувати можливість використання позитивного досвіду, який слугуватиме удосконаленню даної галузі педагогічної теорії і практики в Україні.

Для досягнення мети були поставлені такі **завдання**:

1. Узагальнити філософсько-світоглядні засади релігійної освіти та розкрити її сутність як педагогічного феномену.
2. Здійснити історико-ретроспективний аналіз розвитку релігійної освіти у Великій Британії та надати її періодизацію.
3. Проаналізувати теоретичні основи сучасної релігійної освіти у Великій Британії та визначити їх специфічні риси.
4. Розкрити сутність змісту, форм та методів релігійної освіти у Великій Британії та визначити їх особливості для кожного рівня навчання.
5. Виявити позитивний для освітнього простору України досвід Великої Британії у галузі релігійної освіти.

Методологічною основою дослідження є філософські принципи діалектичного взаємозв'язку, історизму, соціальної детермінації, об'єктивності та положення й висновки зарубіжної та вітчизняної педагогічної думки про єдність народної і наукової педагогіки, значущості релігії та релігійної освіти для духовного розвитку та формування гармонійної, всебічно розвиненої особистості.

Теоретичну основу дослідження склали наукові положення: філософії про роль та місце релігії у суспільстві, її вплив на суспільну свідомість (М. Вебер, Г. Гегель, Е. Дюркгейм, В. Соловйов, Л. Фейербах, З. Фрейд), релігієзнавства як науки, що вивчає закономірності виникнення, розвитку та функціонування релігії (В. Гараджа, В. Лубський, В. Петрушенко, А. Радугін, Г. Щокін, І. Яблоков); історії педагогіки (Л. Глібов, Л. Модзалевський, К. Ушинський, В. Янів, Л.Х. Вівес, Г. Спенсер); педагогічної та філософської антропології, як широкого навчально-дослідницького напрямку, що потребує співвіднесення знань про освітні явища та процеси зі знаннями про природу людини, її світовідношення (Б. Бім-Бад, В. Зеньковський, В. Табачковський, В. Шинкарук); педагогіки духовності (І. Бех, О. Вишневський, В. Сухомлинський, О. Сухомлинська), правові аспекти впровадження релігійної освіти (І. Галицька, І. Метлик, І. Понкін); положення компаративістських досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців (Л. Ваховський, Б. Вульфсон, О. Джуринський, Г. Єгоров, А. Збруєва, Н. Лавриченко, О. Локшина, З. Малькова, О. Овчарук, Л. Пуховська, І. Щербатенко та ін.); концептуальні положення розвитку релігійної освіти у Великій Британії (Р. Голдман, М. Грімміт, Е. Кокс, Н. Смарт, Дж. Халл).

Для вирішення поставлених завдань було використано **комплекс методів:** історико-педагогічний, теоретичний аналіз вітчизняної і зарубіжної літератури, науково-методичних матеріалів, періодичних видань, матеріалів конференцій для визначення особливостей розвитку релігійної освіти у Великій Британії, обґрунтування теоретичних позицій та понятійного апарату; термінологічний аналіз теоретичної бази та понятійного апарату, що було зумовлено потребою застосування окремих релігієзнавчих і правових термінів у педагогічному аспекті; феноменологічний метод для дослідження сутнісних аспектів релігії; методи систематизації, узагальнення та класифікації для визначення теоретичних основ, змісту, моделей та форм релігійної освіти у середніх школах Великої Британії, а також для формулювання основних висновків дослідження.

Джерельну базу дослідження становлять державні та урядові документи з питань релігійної освіти у середніх школах Великої Британії; нестатутна національна програма релігійної освіти, методичні рекомендації до нестатутної національної програми, місцеві узгоджені програми релігійної освіти Великої Британії; монографії вітчизняних та зарубіжних авторів філософського, релігієзнавчого, історичного та педагогічного напрямку; публікації у провідних наукових виданнях України та Росії; у зарубіжних періодичних виданнях “British Journal of Religious Education”, “Pedagogies of Religious Education”, “British Journal of Religious Studies”, “English Language Teaching Journal”, “Journal of Philosophy of Education”, “Religious Education”, “Educational Studies”, “Panorama: Internet Journal of Comparative RE and Values”, “The Science Teacher” з фондів Донецького та Харківського філіалів Британської Ради, мережі Інтернету, Національної наукової бібліотеки України ім. В. Вернадського, Донецької обласної наукової бібліотеки ім. Н. Крупської, Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Короленка, Центральної бібліотеки ім. Т. Шевченка м. Горлівки, наукової бібліотеки Донецького національного університету, наукової бібліотеки Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов, наукової бібліотеки Відкритого міжнародного університету розвитку людини “Україна”; документи міжнародних, регіональних та національних конференцій за темою релігійної освіти; методичні матеріали, що використовуються у галузі освіти учнівської молоді.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що *вперше* на основі вивчення та аналізу фундаментальних праць зарубіжних та вітчизняних науковців визначено соціально-історичні умови розвитку релігійної освіти у Великій Британії, що дозволило надати її періодизацію, простежити еволюцію відокремлення школи від церкви та показати вплив церкви на формування духовно-моральних якостей особистості; проаналізовано зміст програми релігійної освіти у середніх школах Великої Британії та визначено особливості для кожного рівня навчання; *дістало подальшого розвитку* дослідження філософсько-світоглядних засад релігійної освіти, її сутності як педагогічного феномену, наукових уявлень про теоретичні основи релігійної освіти у Великій Британії; виявлено перспективні технології навчання у галузі релігійної освіти у середніх школах Великої Британії.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що надані у ньому висновки сприятимуть розвитку вітчизняної теорії і практики релігійної освіти. Отримані результати можуть бути використані у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи в Україні; в

системі вищої педагогічної освіти на рівні організації навчально-виховного процесу (проведення занять з історії педагогіки, релігієзнавства, культурології, підготовка тематичних спецкурсів, спецсеминарів) та його забезпечення навчально-методичними матеріалами (підготовка посібників, підручників, хрестоматій з історії зарубіжної педагогіки); в організації науково-педагогічних досліджень студентів (курсові, дипломні, кваліфікаційні роботи тощо).

Результати дисертаційного дослідження **впроваджено** в навчально-виховний процес співробітниками кафедри гуманітарних дисциплін Донецького інституту психології і підприємництва (довідка № 8.1 від 23.03.2008 р.), кафедри педагогіки Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов (довідка № 231 від 29.08.2008 р.), кафедри соціальної роботи та гуманітарних дисциплін Горлівської філії ВНЗ ВМУРоЛ “Україна” (довідка № 119 від 02.07.2008 р.) у курсі викладання історії педагогіки та культурології.

Апробація результатів дослідження здійснювалася на науково-практичних конференціях різного рівня – *Міжнародних*: “Духовність, спорт, культура, мистецтво і гуманізм у сучасному світі” (Донецьк, 2004), “Сучасні тенденції розвитку освіти в Україні та за кордоном” (Горлівка, 2006, 2007, 2008), “Філософія освіти у контексті історико-філософського знання” (Дніпропетровськ, 2008), “Професіоналізм педагога у контексті Європейського вибору України” (Ялта, 2009); *Всеукраїнських*: “Соціально-психологічні, педагогічні, фізичні, юридичні та медичні проблеми підготовки фахівців у сучасних умовах” (Святогірськ, 2006), “Новітні технології підготовки фахівців вищої школи в сучасних умовах” (Святогірськ, 2008); підсумкових науково-практичних конференціях професорсько-викладацького складу Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов та Горлівської філії Відкритого міжнародного університету розвитку людини “Україна”.

Публікації. Зміст та результати дослідження відображено в 9 одноосібних наукових публікаціях, з них 5 статей – у наукових фахових виданнях.

Структура дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу та загальних висновків, списку використаних джерел (302 найменування, з них 90 іноземною мовою), 4 додатків на 30 сторінках, 8 таблиць. Загальний обсяг тексту дисертації становить 225 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дослідження, зазначено зв'язок із науковими програмами та темами, визначено об'єкт, предмет, мету і завдання дослідження, охарактеризовано його методи, висвітлено наукове та практичне значення роботи, джерельна база, наведено дані про апробацію.

У першому розділі **“Релігійна освіта як соціально-педагогічна проблема”** здійснено аналіз значення релігії у житті людини, її ролі, місця та функцій у суспільстві, представлено теоретичні аспекти дослідження.

Аналіз філософської та релігієзнавчої літератури дає підстави констатувати, що погляд на релігію, як на важливу складову життя людини, виник ще за часів раннього Середньовіччя. Ці питання розкриваються у працях Августина Блаженного, Фоми Аквінського, Квінта Тертуліана та ін., проте лише філософія Нового часу започаткувала осмислений погляд на релігію як особливий феномен. Визначено, що головними функціями релігії є світоглядна, компенсаційна, комунікативна, регулятивна, інтегративна, культуро-формуюча, просвітницька, виховна, ідеологічна, політична, правова. На сучасному етапі значущими постають просвітницька та виховна функції релігії, завдяки яким стає можливим збереження духовної історії народу, його самобутності та культури. Зазначені функції релігії та релігія як певна ідеологія реалізуються у суспільстві через діяльність конфесійних організацій, які взаємодіють з різними соціальними інститутами. Одним з таких соціальних інститутів є школа.

У ході дослідження встановлено, що при впровадженні у світських школах релігійної освіти потрібно чітко розуміння співвідношення світської та релігійної освіти. Виходячи з цього визначено, що *світська освіта* – це освіта, яка носить публічний характер і реалізується за державними стандартами в державних і недержавних навчальних закладах, передбачає пріоритет загальнолюдських цінностей, право на свободу совісті та релігійних переконань.

Зіставлення рис конфесійної й неконфесійної релігійної освіти та узагальнення досліджень фахівців з цієї проблематики надало змоги виокремити ознаки, які є визначними для віднесення освітньої діяльності до релігійної освіти: зміст, організаційно-правова приналежність та світоглядна основа освітньої діяльності. Виходячи з цих ознак, визначено, що *релігійна освіта* реалізується як цілеспрямований процес навчання та виховання в межах певного релігійного віросповідання в інтересах

релігійного об'єднання і особистості. Спираючись на відповідне релігійне вчення та систему притаманних йому моральних цінностей, релігійна освіта передбачає придбання знань про віровчення, практику і культуру в цій системі. Водночас було встановлено, що таке визначення є прийнятним лише для конфесійної освіти. Отже, поняття "*релігійна освіта*" має ширше значення і охоплює освітню діяльність, яка пов'язана з вивченням релігії, вихованням релігійного почуття і розвитком релігійної свідомості в її особистісному та соціальному вимірах. Зазначено також, що розмежування цих понять є актуальним для повноцінного впровадження релігійної освіти в Україні, кроком на шляху до створення відповідної правової бази.

У ході дослідження було виявлено фактори, що визначають моделі та форми реалізації релігійної освіти: історичний розвиток шкільних систем; державно-церковні відносини; склад населення та релігійна деномінація. Доведено, що домінуванням того чи іншого чинника чи їх взаємодією зумовлюється обрання державою власної моделі релігійної освіти.

Загальним положенням при визначенні форми релігійної освіти для більшості європейських країн є характер релігійної освіти: конфесійний чи неконфесійний. *Конфесійна релігійна освіта* спирається на *віронавчальні форми* (навчання релігії, наставляння), *неконфесійна* – на *порівняльно-наукові* (релігійно-культурологічна, релігієзнавча освіта).

У другому розділі "**Історико-ретроспективний аналіз шкільної релігійної освіти у Великій Британії**" розглянуто історичні витоки, передумови формування та розвитку релігійної освіти у Великій Британії, висвітлено особливості розвитку релігійної освіти кожної складової країни та ставлення британців до питань релігійної освіти як важливого чинника формування особистості.

У ході дослідження простежено динаміку розвитку релігійної освіти у Великій Британії і встановлено, що школа та церква були щільно пов'язані протягом усієї історії становлення християнської цивілізації. Тривалий час виховання відбувалося виключно у душі релігійних цінностей та уявлень, що відповідало політичним та соціальним потребам, об'єднувало суспільство та підтримувало його єдність. Визначені критерії (хронологічний, ступінь відокремленості школи й церкви та вплив церкви на виховання духовно-моральних якостей особистості) дозволили дослідити процес розвитку релігійної освіти та визначити його головні етапи.

Установлено, що визначною рисою *першого етапу*, який охоплює період Середньовіччя (V–XV ст.), є незаперечний вплив церкви на всі

сторони буття. Враховуючи той факт, що до поширення християнства країна практично не знала писемності, монастирі стали осередками грамотності, а монастирські школи стояли у витоків розбудови системи освіти. Значні нововведення в організації шкіл, які почалися у XII столітті, означали більше зміну форми, ніж змісту освіти.

В свою чергу, *другий етап* – XVI–XVIII ст. – розглядається в контексті нової соціально-економічної і соціокультурної ситуації як такий, що суттєво змінює погляд на освіту. Визначено, що попри монопольний вплив церкви на формування духовно-моральних якостей особистості, дедалі очевиднішою стає тенденція поступового відділення школи від церкви та перетворення її в один з соціальних інститутів.

З'ясовано, що *третій етап* (XIX–30-ті рр. XX ст.) співпадає з періодом створення й становленням державної системи освіти, найгострішими питаннями якого були переосмислення відносин держави та церкви й визначення ролі релігії у шкільному вихованні. Освітня реформа 1870 р. визначила неконфесійну форму релігійної освіти як єдину можливу у системі державної освіти. Вивчення релігії змістовно було обмежене знайомством із Біблією і більше не розглядалося як домінанта у формуванні духовно-моральних якостей особистості.

Між тим визначено, що самим неоднозначним і водночас змістовно насиченим періодом у розвитку релігійної освіти є *четвертий етап* (40-ві рр. XX ст.–до теперішнього часу). Починаючи з прийняття Акту від 1944 р., який відзначив посилення ролі християнства у суспільстві і повернув релігійну освіту у школи, у Великій Британії відбувається переосмислення значення релігії у формуванні особистості. Завдяки працям англійських науковців (Р. Голдман, Е. Кокс, Н. Смарт, Ф. Хіллард та ін.) була створена база для виділення релігійної педагогіки в самостійну галузь наукового знання. Релігійна освіта, яка базувалася на загальнопедагогічних принципах, стала практично незалежною від церковної влади, а врахування інтересів поліконфесійного британського суспільства призвело до запровадження глибокого вивчення інших світових релігій: ісламу, індуїзму, іудаїзму, буддизму, сикхізму. Разом із тим, шануючи власні традиції, а також роль християнства у розвитку та становленні державної системи освіти, Акт від 1988 р. зазначив, що християнство є головною релігійною традицією країни.

Аналіз соціологічних досліджень свідчить, що ставлення британського суспільства до питань релігії та релігійної освіти зазнало суттєвих змін протягом останнього століття. Але, незважаючи на процес секуляризації, церква зберегла гідне місце у суспільстві, а той факт, що батьки вважають за потрібне надання своїм дітям релігійної освіти у

школах, говорить про усвідомлення власних релігійних традицій та ролі релігійної освіти у процесі формування особистості. Підкреслено, що для успішного соціокультурного розвитку українського суспільства, як колись й у Великій Британії, вагоме значення має використання багатовікових традицій християнства у напрямку реалізації виховної та просвітницької функції релігії, проте зробити це потрібно делікатно і ненав'язливо, з урахуванням сучасних суспільних реалій, полікультурності та поліетнічності українського суспільства.

У третьому розділі **“Концептуальні основи реалізації релігійної освіти у Великій Британії”** визначено найпоширеніші моделі релігійної освіти Великої Британії, надано аналіз форм, методів та змісту програм шкільної релігійної освіти.

Аналіз сучасних тенденцій розвитку релігійної освіти у школах Великої Британії свідчить, що релігійна педагогіка – це окрема галузь педагогічних знань з виховання і навчання особистості засобами релігії. Як окремі розділ педагогічних наук, вона має власний категоріальний апарат, сталі теоретичне підґрунтя, на якому базуються запроваджені моделі і форми релігійної освіти.

Встановлено, що найширше розповсюдження у Великій Британії отримала *неконфесійна релігійна освіта*, при цьому основними методично визнаними напрямками є феноменологічний, екзистенціальний та конфесійний, які представлені багатьма моделями. Феноменологічний підхід, що поєднує принцип об'єктивності висвітлення матеріалу та спрямованість на особистісне сприйняття учня, був визнаний найбільш прийнятним для загальноосвітньої школи. Ідеї такого підходу отримали розвиток у працях професора М. Грімміта, який розробив двопланову феноменологічну модель релігійної освіти, перший план якої екзистенціальний, а другий – експліцитний.

Зазначено, що практика британської неконфесійної релігійної освіти представлена багатьма моделями, проте в кожній з них можна виділити пріоритетну установку: катехізізму, феноменологічну чи екзистенціальну. Аналіз існуючих тенденцій дозволив зробити висновок про інтегративність підходів, що знаходять відображення у схожості педагогічних завдань, змісту освіти та методики викладання.

Аналіз змісту релігійної освіти у середніх школах Великої Британії дозволив визначити її *головні аспекти*. Відсутність єдиної для всієї країни програми релігійної освіти, що з одного боку породжує значну варіативність узгоджених програм на місцевому рівні, створює додаткові можливості у використанні надбань теорії і практики релігійної освіти відповідно до місцевих умов, поліконфесійного і поліетнічного складу

кожного регіону, з іншого боку – значно ускладнює впровадження загальних вимог і підходів.

При створенні узгоджених програм релігійної освіти для світських середніх шкіл визначними є два загальноприйняті для Великої Британії аспекти щодо релігійної освіти: отримання знань про релігію (*learning about religion*) – інформативне навчання, та навчання у релігії (*learning from religion*) – розвивальне навчання. Узгоджені програми складаються з урахуванням даної концепції та наводять рекомендації щодо змісту, цілей, завдань та очікуваного результату в означеній галузі.

Рекомендації надаються з урахуванням того факту, що відповідно до національного законодавства головною релігійною традицією у країні є християнство. Згідно з цим, християнство повинно глибоко вивчатися на всіх ключових ступенях навчання. Інші релігії, представлені у країні (буддизм, індуїзм, іслам, іудаїзм, сикхізм), повинні вивчатися протягом усіх ключових ступенів, але не однаково глибоко і не всі одночасно на кожному рівні.

Протягом навчання учні повинні засвоїти матеріал, визначений напрямом “Релігії та вірування”: християнство; інші світові релігії; місцеві релігійні вірування (де це можливо чи припустимо); світський світогляд (де це доречно). Зазначені напрями включають відповідні теми, які перегукуються та отримують розвиток на кожному ключовому ступені.

Відзначено, що основною організаційною формою навчання є урок, разом із тим, широко впроваджуються екскурсії, презентації, відвідування місць богослужіння різних конфесій, концертів духовної музики, музеїв, виставок.

Визначено, що реалізація завдань релігійної освіти спирається на соціально-історичне, теоретичне і методичне підґрунтя, внаслідок чого для поліетнічної та поліконфесійної Англії та Уельсу характерним є домінування інтегративних моделей з феноменологічною і екзистенціальною установками, Шотландія та Північна Ірландія мають власну специфіку впровадження релігійної освіти відповідно до деномінаційного складу населення, проте активно заохочується інтегроване навчання католиків і протестантів (особливо в Північній Ірландії), а релігійний плюралізм і толерантне ставлення є результатом кропіткої співпраці уряду, церкви та школи.

Таким чином, проведений аналіз дозволив дослідити розвиток релігійної освіти у Великій Британії, виявити досягнення теорії та практики релігійної освіти через вивчення концептуальних основ та базисних характеристик існуючих освітніх моделей та підходів.

Проведене дослідження дає підстави окреслити перспективи подальшої роботи та сформулювати низку **висновків**:

1. У дисертації наведено теоретичне узагальнення і розв'язання проблеми розвитку релігійної освіти у середніх школах Великої Британії, що виявляється в аналізі питань розвитку теорії і практики релігійної освіти на різних шаблях шкільного навчання, а також визначенню базисних характеристик, моделей та змісту релігійної освіти у середніх школах Великої Британії, з'ясуванні можливостей застосування позитивного досвіду при впровадженні релігійної освіти в Україні.

2. Філософсько-світоглядні витоки релігійної освіти укорінені в аксіологічній системі, притаманній традиційно сформованій картині світу. Одним з її компонентів, що належить до форм прямого вираження духовності, є релігія. Як складне суспільно-історичне явище, релігія залучає в коло своїх інтересів питання світобудови, історії, пізнання. Вона значною мірою впливає на формування ціннісних і світоглядних орієнтирів особистості, сприяє засвоєнню філософських категорій, що домінують в соціокультурному просторі на кожному конкретному історичному етапі. Релігійні уявлення, педагогічні і антропологічні за своєю сутністю, обумовлюють значущість релігії в освіті і вихованні особистості.

3. Аналіз фактологічного матеріалу доводить, що пошуки оптимального рішення щодо поєднання світської і релігійної освіти є найактуальнішим питанням при впровадженні релігійної освіти у світській школі. Уточнення поняття та критеріїв світськості дозволило дійти висновку, що світський характер освіти не є перешкодою для впровадження в навчальний процес загальноосвітніх шкіл дисциплін з надання релігійних знань, якщо розглядати релігійні знання як історичне надбання і елемент духовної спадщини людства. У площині дотримання прав людини світськість передбачає право на свободу особистих переконань і, як наслідок, можливість отримати знання про обрану релігію чи мати доступ до знань, що накопичувалися протягом історії про існуючі світові релігії.

Встановлено, що релігійна освіта, як педагогічний феномен, має теоретичне підґрунтя, на якому базуються запроваджені моделі і форми її реалізації. Одними з основних факторів, що впливають на обрання державою власної моделі релігійної освіти є: правові відносини між церквою та державою, історичний розвиток шкільної системи, склад населення та релігійна деномінація. Зазначені фактори, а також характер релігійної освіти (конфесійний чи неконфесійний), її місце у системі

загальної освіти було покладено в основу запропонованої типології релігійної освіти. Наведені типологічні ознаки і характер релігійної освіти та її місце у загальній системі освіти визначають форму її реалізації: конфесійна релігійна освіта спирається на віронавчальні форми (навчання релігії, наставляння), світська – на порівняльно-наукові (релігійно-культурологічна, релігієзнавча освіта).

4. Дослідження якісних змін генези релігійної освіти у Великій Британії дозволило визначити основні етапи цього процесу і виявити специфіку кожного з них: 1) період Середньовіччя (V–XV століття) – незаперечний вплив церкви на всі сторони буття; монастирі як осередки грамотності; нововведення в організації шкіл, які почалися у XII столітті, означали більше зміну форми, ніж змісту освіти; 2) XVI–XVIII століття – суттєва зміна погляду на освіту у контексті нової соціально-економічної і соціокультурної ситуації; перегляд змісту і методів навчання; домінування релігії у сфері формування духовно-моральних якостей; поступовий перехід школи від церкви до держави як результат неефективності управління освітою з боку церкви; 3) XIX– 30-ті рр. XX століття – активний розвиток промисловості; переосмислення відносин між державою та церквою; становлення державної системи освіти; зменшення ролі релігії у шкільному вихованні; акцентування на неконфесійній формі релігійної освіти як найбільш прийнятній для світської школи; 4) 40-ві рр. XX століття–до сьогодення – законодавчі Акти, що зв'язали освіту з християнськими цінностями, призвели до компромісу, згідно з яким церква прийняла втручання держави у справи церковних шкіл та освіти, а держава ввела обов'язкову релігійну освіту у державних школах; виділення релігійної педагогіки в окрему галузь наукового знання (теоретичним підґрунтям для цього стали праці Р. Голдмана, М. Грімміта, Е. Кокса, Н. Смарта, Ф. Хілларда та ін.); запровадження вивчення інших світових релігій: ісламу, індуїзму, іудаїзму, буддизму, сикхізму.

5. Аналіз теоретичних основ сучасної релігійної освіти у Великій Британії дає підстави стверджувати, що викладання релігії спирається на три основні підходи: феноменологічний, екзистенціальний та конфесійний, проте концептуальним напрямом розвитку є запровадження неконфесійної форми релігійної освіти. Загальноприйнятою у Великій Британії стала двопланова феноменологічна модель, розроблена професором М. Гріммітом, який у межах однієї моделі поєднав розвивальне та інформативне навчання релігії. Екзистенціальний план цієї моделі передбачає залучення учня у сферу релігійного (формування релігійних уявлень, знайомство з

релігійною мовою), а феноменологічна складова покликана познайомити з релігійним феноменом (знайомство з міфологічними, ритуальними, моральними аспектами релігії, вивчення релігійних доктрин). Характерною рисою сучасної релігійної освіти у Великій Британії є широке запровадження інтегративних моделей, що базуються на феноменологічному, екзистенціальному та конфесійному підходах, конвергенція яких знаходить відображення у зростаючій схожості педагогічних завдань, змісту освіти та методик викладання.

6. Аналіз змісту, форм та методів релігійної освіти у середніх школах Великої Британії доводить, що феноменологічний та екзистенціальний напрями визначають спрямованість вивчення релігії у школах. Відповідно до цього визначаються цілі та завдання місцевих узгоджених програм, надаються рекомендації щодо змісту, організації, загальних вимог та очікуваного результату в даній галузі. Основною організаційною формою навчання є урок, проте інші форми, такі як екскурсії, презентації, відвідування місць богослужіння різних конфесій, концертів духовної музики, музеїв, виставок широко використовуються як в урочний так і в позаурочний час.

Значна увага з боку уряду Великої Британії приділяється запровадженню в країні єдиної Національної програми релігійної освіти з метою забезпечити право молодого покоління отримати релігійну освіту незалежно від соціального статусу, культурної, расової, статевої приналежності та здібностей; затвердити освітні стандарти в цій галузі шкільного навчання; сприяти його безперервності та послідовності, постійному вдосконаленню набутих знань і досвіду.

7. Теоретичні ідеї та практичний досвід релігійної освіти у середніх школах Великої Британії дають підстави використати позитивні здобутки при запровадженні релігійної освіти в Україні з урахуванням вітчизняних традицій шкільної освіти, напрямів її реформування, духовного спадку українського народу. Для педагогічно продуктивного включення дисциплін релігійно-світоглядної спрямованості у зміст загальної освіти нашої країни можна виділити такі напрями впровадження досвіду Великої Британії:

– Включення релігійно-освітньої проблематики до компетенції педагогічної практики. Підґрунтям для цього є той факт, що релігійне життя людини є одночасно як особистою, так і соціально вагомою справою, а виключення даного аспекту зі сфери суспільної уваги призводить до відсутності релігійного плюралізму та толерантності. Збагачення змісту шкільної освіти релігійною тематикою стає важливою умовою підвищення результативності освітнього процесу, розширення

міждисциплінарних зв'язків, формування індивідуальних переконань та мотивацій.

– Оскільки релігійна педагогіка має стійку тенденцію розвитку в самостійну галузь наукового дослідження, доцільним є вивчення міжнародних академічних стандартів у цій галузі, впровадження відповідного категоріального апарату, ознайомлення з теоретичною та методологічною базою, для подальшого збагачення теорії і практики вітчизняної релігійної педагогіки.

– Для викладання предметів релігійно-світоглядної спрямованості у світських школах необхідно створити відповідну законодавчу базу, визначити критерії розмежування освіти світської та релігійної, конфесійної та неконфесійної, розробити чіткий механізм впровадження релігійної освіти у загальноосвітні школи.

– Враховуючи полікультурність та поліконфесійність українського суспільства, доцільним є впровадження неконфесійної релігійної освіти, яка б будувалася на світоглядних засадах ідеології плюральності та філософії діалогу. Такий підхід забезпечує надання глибоких знань про світові релігії, дозволяє дитині усвідомити значущість релігії як важливого чинника формування духовності людини, виховує толерантність та екуменізм. Історичний досвід Великої Британії свідчить, що відданість представників нації національним духовним цінностям та ідеалам є найпотужнішою силою її життєздатності, розвитку в усіх галузях суспільного життя, насамперед у творенні держави.

Запроваджені британською релігійною педагогікою освітні моделі можуть бути реалізовані в освітній практиці України, оскільки пройшли тривале випробування у школах Великої Британії та мають під собою вагоме теоретичне підґрунтя.

Виконане дослідження не вичерпує всіх аспектів розглянутої проблеми. Перспективним напрямом подальшого вивчення могли б стати педагогічні аспекти діяльності церкви в умовах розвитку практики неконфесійної освіти, питання співпраці церкви, родини та школи у справі релігійної освіти та виховання підростаючого покоління.

Основні положення дисертації відображено у таких публікаціях:

1. **Погромська Г.І.** Сучасні проблеми змісту освіти : співвідношення світської та релігійної освіти / Г.І. Погромська // Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції. – Івано-Франківськ – Горлівка, 2007. – Вип. XV–XVI. – Ч.1. – С. 266–274.

2. **Погромська Г.І.** Реалізація релігійної освіти у системі середніх загальноосвітніх шкіл : світовий досвід / Г.І. Погромська // Вісн. Запоріз. нац. ун-ту : зб. наук. ст. Педагогічні науки / Головний редактор Міщик Л.І. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2008. – №1. – С.209–214.

3. **Погромська Г.І.** Теоретичні засади реалізації релігійної освіти у Великій Британії / Г.І. Погромська // Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. – Івано-Франківськ – Горлівка, 2008. – Вип. XXI. – Ч.2. – С. 259–268.

4. **Погромська Г.І.** Історико-педагогічна ретроспектива розвитку релігійної освіти в Англії / Г.І. Погромська // Гуманізація навчально-виховного процесу : зб. наук. пр. Педагогічні науки / За заг. ред. проф. В.І. Сипченка. – Слов'янськ, 2008. – Вип. XLII. – С. 127–134.

5. **Погромська Г.І.** Релігійна освіта як складовий компонент забезпечення прав людини / Г.І. Погромська // Педагогіка і психологія : зб. статей. – Ялта : РВВ КГУ, 2009. – Вип. 21. – Ч. 3. – С. 37–43.

6. **Погромська Г.І.** Просвітницький потенціал релігії як формотворний фактор суспільного буття / Г.І. Погромська // Вісн. Дніпропетровського університету. Філософія. Соціологія. Політологія : зб. наук. пр. – Дніпропетровськ, 2008. – Вип. 17. – С. 295–299.

7. **Погромська Г.І.** Релігійна освіта у школах Великої Британії / Г.І. Погромська // Актуальні проблеми педагогіки : методологія, теорія і практика : зб. наук. пр. – Горлівка : Видавництво ГДПШМ, 2006. – Вип. 3. – Ч.2. – С.197–205.

8. **Погромська Г.І.** Шляхи формування духовності сучасної молоді / Г.І. Погромська // Соціально-психологічні, педагогічні, фізичні юридичні та медичні проблеми підготовки фахівців у сучасних умовах : тези доповідей Першої Всеукраїнської наук.-практ. конф. – Горлівка, 2006. – Т.1. – С. 34–39.

9. **Погромська Г.І.** Значення релігії та релігійної освіти у житті сучасних британців / Г.І. Погромська // Новітні технології підготовки фахівців вищої школи у сучасних умовах : матеріали III Всеукраїнської наук.-практ. конф. – Горлівка, 2008. – Вип. 3. – С. 3–8.

Погромська Г.І. Розвиток релігійної освіти у середніх школах Великої Британії. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Луганський національний університет імені Тараса Шевченка. – Луганськ, 2009.

Дисертацію присвячено дослідженню проблеми релігійної освіти в філософсько-світоглядному та соціально-педагогічному аспектах, розкрито потенціал педагогічного феномену релігії, її роль у формуванні духовно-моральних якостей особистості. В рамках історико-ретроспективного аналізу досліджено розвиток релігійної освіти у середніх школах Великої Британії, її значення для британського суспільства. У контексті вивчення форм та моделей релігійної освіти визначено теоретичні підходи до питань світської, релігійної, конфесійної та неконфесійної освіти, встановлено типологічні характеристики й надано типологію релігійної освіти, її моделей та форм впровадження. Проаналізовано теоретичні засади та зміст релігійної освіти у Великій Британії, виявлено основні моделі, надано їх характеристику. Виявлено позитивний для України досвід Великої Британії у галузі релігійної освіти.

Ключові слова: Велика Британія, релігійна освіта, світська освіта, конфесійна освіта, неконфесійна освіта, форми, моделі, зміст.

Погромская А.И. Развитие религиозного образования в средних школах Великобритании. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко. – Луганск, 2009.

В диссертационной работе исследована проблема религиозного образования в социально-педагогическом и философско-мировоззренческом аспектах. Изучение роли и функций религии в обществе позволило раскрыть потенциал педагогического феномена религии как значимого фактора сохранения духовной истории народа, его самобытности и культуры.

В ходе исследования установлено, что при организации религиозного образования в школе, одной из основных задач является поиск оптимальных вариантов совмещения религиозного компонента со светской направленностью образования. Уточнение понятия и критериев светскости позволило сделать вывод, что светский характер образования не является преградой для преподавания предметов религиозной направленности, если рассматривать их как возможность получить доступ к знаниям о религиозном многообразии мира, формировать умение жить в поликонфессиональном и поликультурном социуме. Определено также, что выбор модели религиозного образования и формы его реализации обуславливают такие факторы как историческое развитие

школьной системы, державно-церковные отношения, национальный и конфессиональный состав населения страны.

На основе историко-педагогического исследования определены качественные изменения генезиса религиозного образования в школах Великобритании со времен Средневековья до наших дней, выделены основные этапы этого процесса, определена специфика каждого из них.

Проведенный анализ позволил констатировать, что долгое время образование и воспитание происходило исключительно в духе религиозных традиций и верований, однако изменение социально-экономической формации, постепенная секуляризация общества, становление государственной системы образования привели к принятию законов об изменении роли религии в школе. Отмечено также, что взвешенная политика государства в области религиозного образования, осознание значения религиозного компонента в деле обучения и воспитания подрастающего поколения привели к новому этапу развития религиозного образования в школах Великобритании, выделению религиозной педагогики в самостоятельную область научных знаний, разработке теоретических аспектов и внедрению их на практике.

В диссертации подчёркивается, что развитие неконфессиональной модели является отличительной чертой религиозного образования в Великобритании и отвечает потребностям поликонфессионального и полиэтничного британского общества. Определено, что в практике школьного религиозного образования преобладают интегративные модели с феноменологической, экзистенциальной и катехизической установками.

Анализ содержания религиозного образования в школах Великобритании показал, что феноменологический и экзистенциальный подходы к изучению религии определяют направленность местных согласованных программ религиозного образования. Все программы учитывают тот факт, что главной религиозной традицией в стране является христианство и дают рекомендации относительно содержания, целей, задач и ожидаемого результата. Правительство Великобритании прилагает усилия для введения в стране единой Национальной программы религиозного образования с целью обеспечить право молодого поколения получить религиозное образование независимо от социального статуса, культурной, расовой, половой принадлежности и способностей; утвердить образовательные стандарты в этой области школьных знаний; способствовать его непрерывности и последовательности.

На основе исследования выделены возможные направления использования в Украине опыта Великобритании в сфере религиозного образования. Среди них: включение религиозной педагогики в компетенцию педагогической практики, что обогатит содержание школьного образования, расширит межпредметные связи; изучение мирового опыта организации религиозного образования в школе и использование его в отечественной теории и практике; создание правовой базы и чёткого механизма внедрения религиозного образования в общеобразовательной школе.

Ключевые слова: Великобритания, религиозное образование, светское образование, конфессиональное образование, неконфессиональное образование, модели, содержание.

Pogromskaya G.I. The Development of Religious Education in Secondary Schools of Great Britain. – Manuscript.

Thesis for the Candidate of Pedagogical Sciences degree in specialty: 13.00.01 – General Pedagogics and the History of Pedagogics. – Luhansk Taras Shevchenko National University. – Luhansk, 2009.

The thesis deals with the research of religious education problem in philosophical and social-pedagogical aspects, the potential of religion as a pedagogical phenomenon, its role in the forming of individual's moral qualities and values. On the basis of historical and retrospective analysis the development of religious education in secondary schools of Great Britain in historical-pedagogical aspect has been represented; the role of religion and religious education in British society has been examined; the religious education contents analysis has been given; its models have been determined. In the context of religious education forms and models analysis, theoretical approaches to the points of secular, religious, confessional and non-confessional education have been determined.

The research results prove the perspective of Great Britain experience in the field of non-confessional religious education for Ukraine.

Key words: Great Britain, religious education, secular education, confessional education and non-confessional education, forms, models, contents.